

AFRICKÉ POLITICKÉ REŽIMY

Teoretický úvod

Jedna z nejdůležitějších politologických otázek souvisí se způsobem vládnutí, podle kterého se pak definují základní typy politických režimů. Politologové se při charakteristice politických režimů zajímají nejen o způsob vládnutí, ale zkoumají, jak se politické elity dostávají k moci, jak se vládnoucí elity obnovují, jak jednají s opozicí, kdo, případně jaké instituce a jakým způsobem prosazují politické normy, posuzují jejich legitimitu a sledují vnější reakci.

Politické režimy se zpravidla klasifikují podle různých kritérií. K nezákladnějším klasifikacím patří dělení politických režimů na demokratické a nedemokratické. S touto klasifikací si pro podmínky afrických zemí vystačíme jen částečně. Nicméně jako první krok je použití této klasifikace velmi důležité, protože můžeme podle ní rozdělit africké země do těchto dvou základních kategorií. Hlavním kritériem této klasifikace je především ne/dodržování základních principů demokratické společnosti, zejména podle způsobu získání moci, přijímání platných rozhodnutí a výkonu politické odpovědnosti. Důležitým kritériem může být v tomto případě i hledisko dodržování lidských práv a svobod v dané společnosti.

Zastavíme se nejdříve u demokratických politických režimů, které dále můžeme rozdělit na tři základní typy existující i na africkém kontinentě: parlamentní režimy, prezidentské režimy a poloprezidentské režimy. U charakteristiky těchto režimů se nemusíme podrobněji zastavovat, protože víceméně odpovídají svou charakteristikou obecně známým typům.

Pokud se zaměříme na druhou kategorii, tzn. na nedemokratické režimy, pak i zde můžeme pracovat se známými klasifikacemi J. Linze a dalších politologů. J. Linz ve své klasifikaci politických režimů navrhuje rozdělení nedemokratických režimů na čtyři základní typy:

- A. Diktatury
- B. Totalitní režimy
- C. Tradiční režimy
 - C.1. Oligarchické demokracie
 - C.1.1. Kaudilismus
 - C.1.2. Kasikismus
 - C.2. Sultánské režimy
- D. Autoritářské režimy
 - D.1. Byrokraticko-vojenské režimy
 - D.2. Organický etatismus
 - D.3. Postdemokratické mobilizační režimy
 - D.4. Mobilizační režimy po získání nezávislosti
 - D.5. Rasové „demokracie“
 - D.6. Nedokonalý totalitarismus
 - D.7. Posttotalitní režimy

Je zjevné, že s touto obecnou typologií je možné při klasifikaci afrických politických režimů pracovat. Do většiny Linzových kategorií bychom byli schopni zařadit většinu (a možná všechny) africké politické režimy. Nicméně pro správné zařazení je nutno uvést, jaká kritéria J. Linz stanovuje pro zařazení jednotlivých politických režimů do výše uvedených kategorií. Linz uvažuje o třech proměnných:

1. Stupeň politického pluralismu v kontinuu od omezeného pluralismu k monismu
2. Na stupni reálné politické participace lidí v kontinuu od depolitizace k mobilizaci
3. Na stupni ideologizace v kontinuu od pouhé přítomnosti mentálních paradigmat k centrálnímu postavení ideologie

Kategorie diktatura je určena pro politické režimy v krizovém období, během kterého došlo ke svržení předchozího institucionalizovaného politického režimu a byla ustanovena prozatímní vláda, která se doposud neinstitutionalizovala (Etiopie, Uganda, Zaire, Malawi, Středoafrická republika). Totalitní režimy jsou charakterizované především synchronizací politických, sociálních i kulturních struktur zevnitř státu kontrolovaného jedinou stranou (např. Ghana, Tanzánie, Zambie). S tradičními režimy se v Africe ve větší míře již nesetkáváme, jediným dnes existujícím africkým tradičním režimem je Svazijské království, poslední africká absolutní monarchie, kterou bychom s největší pravděpodobností mohli zařadit do kategorie kasikismus. Zařazení do tzv. sultánských režimů by bylo méně vhodné, vzhledem k tomu, že svazijské králové odvíjejí svoji královskou moc z historických tradic, existuje zde historické kontinuum. Např. J. Linz do této kategorie zařazuje např. Dominikánskou republiku za Trujilova režimu, Batistův režim na Kubě, Somožův režim v Nikaragui, Duvallierův režim na Haiti, Pahláviho režim v Iránu a Marcosův režim na Filipínách)

Autoritářské režimy pak Linz charakterizuje jako režimy s omezenou synchronizací politických, sociálních a kulturních struktur. Linz rozlišuje celkem sedm různých podtypů autoritářských režimů. Pro první kategorii byrokraticko-vojenských režimů nemusíme hledat zvláštní vysvětlení, těchto politických režimů najdeme v Africe velké množství. Do druhé kategorie J. Linz zařadil např. Salazarův portugalský režim, Dollfusův rakouský režim 1934-1938 a Frankovo Španělsko po ukončení totalitního fašistického režimu. Mezi post-demokratické mobilizační režimy Linz zařazuje zejména fašistické a nacistické režimy. Pro Afriku se výrazně hodí Linzova čtvrtá podkategorie mobilizačních režimů po získání politické nezávislosti. Linz do této kategorie zařazuje všechny africké režimy typu one-party-state. Podobně i další pátá kategorie tzv. rasových a etnických „demokracií“ vychází především z afrických příkladů Jihoafrické unie, Rhodesie. Poslední dvě kategorie jsou učené víceméně pro některé vývojové etapy SSSR, východoevropských zemí, asijských socialistických zemí a Kubu, i když i pro ně bychom zřejmě mohli najít některé příklady z Afriky.

Africké klasifikace politických režimů

Někteří autoři nabízejí termíny a klasifikace politických režimů, které jsou určeny výhradně pro africký kontinent. Na tomto místě bychom měli zejména připomenout takové autory jako je Edward Shils, který používá termín poručnické demokracie, Samuel Huntington hovoří o pretorianistických režimech, David Apter používá termín byrokratické režimy.

Kolektiv autorů pod vedením Naomi Chazan vypracoval klasifikaci, která uvádí následujících sedm typů afrických režimů:

- 1. Administrativně-hegemonické režimy**
Keňa, Zaire za Mobutu, Togo, Pobřeží slonoviny, Kamerun, Zambie, Malawi, Nigeria
- 2. Pluralistické režimy**
Botswana, Mauritius, Senegal a Namibie
- 3. Stranicko mobilizační**
Ghana za Nkrumah, Mali za Keitu, Guinea za Sekou Touré, Zambie, Tanzánie, Zimbabwe
- 4. Stranicko centralizační**
Angola, Mosambik, Etiopie, Guine-Bissau, Kongo-Brazaville, Benin
- 5. Personálně donucovací**
Uganda za Aminu, Středoafrická republika za Bokassy, Rovnicková Guinea za Nguemy
- 6. Populistické**
Ghana za Rawlingse, Burkina Faso za Sankary, Uganda za Museveniho, Demokratická republika Kongo
- 7. Režimy v kolapsu (breakdown)**
Kongo po Mobutuovi, Sierra Leone, Libérie a Somálsko v 90. letech.

Hlavním kritériem výše uvedené klasifikace je zejména způsob komunikace a vztahů mezi vládnoucími elitami a ovládanými, i když např. poslední politický režim by měl nazván jiným termínem, který by více postihoval vztah vládnoucích a ovládaných (režimy bez vlády?).

Administrativně hegemonické režimy

Tyto režimy byly většinou vytvořeny na počátku 60. let a později v nich často přešla vláda do vojenských rukou. Hlavní klíčové prvky těchto režimů je exekutiva, byrokracie a represivní aparát. Zásadní politická rozhodnutí jsou prováděna prezidentem a jeho poradci, technické a specializované rozhodnutí zabezpečují byrokratické elity, armáda je pod přísnou kontrolou. Soudní systém si udržuje určitou autonomii. Tento typ politického režimu je charakteristický jak pro civilní, tak vojenskou vládu. Pragmatické one-party systémy někdy polačují úlohu vládnoucí strany (Keňa a Pobřeží slonoviny), některé povolují pluralitu prezidentských voleb (Kamerun), můžeme se setkat i s částečně kompetitivní volby (např. Senegal v 60.-70. letech). Můžeme konstatovat, že v těchto režimech vojenské vlády hájí sociální zájmy.

Administrativně hegemonistické režimy pouze na pohled zahrnují do politického rozhodování politické aktéry, aby vytvořily dojem spoluúčasti těchto představitelů na politickém rozhodování a usnadnily přijímání rozhodnutí z centra. Zmírnění etnoregionálních, náboženských konfliktů, jejich vybalancování může být např. řešeno formou jmenování různých ministrů vyjadřujících zájmy určitých skupin (Kamerun, Keňa, Pobřeží slonoviny, Malawi)

Tyto režimy se často opírají o velmi dobře vybudované sítě podporovatelů a klientů (klientelismus) a mají podporu i ze zahraničí, protože vytvářejí pevný systém pro zahraniční investice. Pokud vznikají konflikty, tak obvykle mezi frakcemi politických elit, nicméně nepřekračují hranici konfliktů, které by ohrozily samostatný režim. Režimy jsou poměrně pružné, odpovědné vůči dominantním třídám a etnickým silám a vyznačují se určitým stupněm stability.

Pluralistické režimy

Příklady: Botswana, Mauritius, Senegal a Namibie

Jejich počet se postupně zvětšuje zejména od 90. let, nicméně existují mezi nimi velké rozdíly. Klasickými pluralistickými režimy od svého vzniku byla Botswana a Gambie (1994), Mauritius, Senegal a od

90.let se tento počet zemí dramaticky zvětšil v souvislosti se zavedením kompetitivních voleb (Benin, Ghana, Sierra Leone a dalších 14 afrických zemí). Je zajímavé, že pluralistickým obdobím prošla většina zemí krátce po vyhlášení nezávislosti, ale tyto země posléze přešly k systému one-party-state. Podstatou je separace moci, demokratická soutěž politických stran a svobodné a demokratické volby. Nicméně ve většině pluralistických režimů se udržuje silné napětí mezi politickými elitami.

Stranicko mobilizační režimy

Příklady: Ghana za Nkrumaha, Mali za Keitu, Guinea za Sekou Touré, Tanzánie za Juliuse Nyereho, Zimbabwe, Zambie za Kennetha Kaundy

V praxi jde o monopolizované administrativně-byrokratické režimy založené na mobilizaci obyvatel (posílení participace). Ve většině těchto režimech hrají dominantní politickou úlohu charismatičtí vůdci národněosvobozenického boje, kteří jsou často velmi levicově orientovaní. Řízení veřejných institucí je založeno na kombinaci silné dominance vládnoucí politické strany s byrokratickou vládou pod pevnou kontrolou prezidenta. Politicko-administrativní model je posilován centralizací moci v rukou vůdce a vládnoucí politické strany.

Podstatou strany je snaha zapojit do politického dění co největší počet obyvatel a získat je pro podporu strany a její politiky. Na podporu vlády jsou vytvářeny monolitické společenské organizace, je zdůrazňována jednota a uniformita, velmi silnou úlohu má ideologie, až do 90.let obvykle socialistická. Vyžaduje se identifikace s vůdcem, stranou a národem, je uměle posilován kult vůdce (plakáty, obrazy atd.)

Stranicko centralizační režimy

Příklady: Angola, Mosambik, Etiopie, Guinea-Bissau, Kongo-Brazaville, Benin

Stranicko-centralizační režimy jsou zvláštní typy politických režimů. Obvykle se opírají o marxisticko-leninskou ideologii a vykazují podobné znaky řízení jako socialistické země.

Personálně donucovací režimy

Příklady: Uganda za Aminu, Středoafriická republika za Bokassy, Rovníková Guinea za Nguemy

Jedná se o typické diktátorské režimy, kdy moc je soustředěna v rukou jedné osoby, který si kolem sebe vytváří loajální skupiny a oddané represivní síly.

Populistické režimy

Příklady: Ghana za Rawlingse, Burkina Faso za Sankary, Uganda za Museveniho, Demokratická republika Kongo

Populistické režimy jsou reakcí na diktátorské režimy, se kterými mají mnohé společné, ale v oblasti ideologie jsou mnohem více populistické a snaží se o spolupráci s různými skupinami obyvatelstva.

Režimy v kolapsu (breakdown)

Příklady: Kongo po Mobutuovi, Sierra Leone, Libérie a Somálsko v 90.letech

Viz Zartman a kolaps států, neexistuje efektivní exekutiva.

Odlíšnou klasifikaci afrických politických režimů nabízí Michael Bratton a Nicolas van de Walle, kteří na základě studia afrických zemí v roce 1989 nabízí pět základních modelů:

1. Plebiscitní one-party-systém

Angola, Benin, Kapverdské ostrovy, Komory, Kongo, Džibuti, Rovníková Guinea, Etiopie, Gabon, Guinea-Bissau, Keňa, Mosambik, Niger, Somálsko, Svazijsko, Zaire

2. Vojenská oligarchie

Burkina Faso, Burundi, Čad, Ghana, Guinea, Lesotho, Liberia, Mauritius, Nigérie, Súdán, Uganda

3. Kompetitivní one-party-systém

Kamerun, Středoafriická republika, Pobřeží slonoviny, Madagaskar, Mali, Malawi, Rwanda, Sv. Tomáš, Seychely, Sierra Leone, Tanzánie, Togo a Zambie

4. Osadnické (settler) oligarchie

Namibie, Jižní Afrika

5. Vícestranické systémy

Botswana, Gambie, Mauritius, SÉNÉGAL a Zimbabwe

Oba autoři budují svou klasifikaci na základě kritéria politické participace a politického soutěžení. Domnívají se, že většina afrických režimů jsou různými variantami neopatrimoniálních režimů. Pro tři z výše uvedených režimů, vojenská oligarchie, plebiscitní a kompetitivní one-party systems, je obvykle charakteristická vláda silného jednotlivce, ať již v čele vojenské vlády nebo vládnoucí politické strany. Podle jejich klasifikace tyto tři režimy zahrnují celkem 40 afrických zemí (údaje k roku 1989). Podle jejich názoru i řada vícestranických

systemů má určité tendence k personální vládě, zejména v těch zemích, kde nedochází k pravidelnému střídání politických stran (Botswana).

Pouze settlerské režimy (Jižní Afrika, Namibie) vycházejí ze silného centralizovaného státu a vojenské síly, z dodržování právně-racionálně administrativních procedur, které mají blízkou k tzv. byrokraticko-autoritářským režimům, které známe zejména z Latinské Ameriky a jižní Evropy.

Plebiscitní One-Party Systém

Charakteristickým rysem tohoto neopatrimoniálního režimu je extrémní omezení politického soutěžení, nicméně režim vyžaduje vysoký stupeň politické participace. Masová participace je organizována shora a vedoucí postavení vůdce a strany je posilováno prostřednictvím zvláštních rituálů a mechanismů (plakáty, obrazy, oslavné projevy atd.). Voliči jsou mobilizováni a kontrolováni prostřednictvím plebiscitních voleb (volič se vyslovuje jen ke kandidátce bez možnosti škrtnat či měnit pořadí kandidátů). Na podporu strany se organizují pochody a demonstrace. Volební účast a podpora politické strany se pohybuje kolem 90% všech voličů. Mezi volbami politický režim používá stranických struktur k zabezpečování ekonomických a regionálních zájmů. Tento politický režim nedovoluje skutečnou politickou soutěž, opoziční politické strany jsou zakázány, jejich vůdcové pronásledováni, vězněni nebo přinuceni k odchodu do exilu. Na kandidátní listině se objevují jen kandidáti vládnoucí politické strany.

Tento typ politických režimů byl charakteristický především pro první generaci afrických politiků. Pokud se jednalo o civilní vládu, pak prezidentem byl obvykle uznávaný vůdce národněosvobozeneckého boje, pokud šlo o armádu, pak se dostal k moci v tzv. první vlně vojenských převratů v 2. pol. 60. let a na počátku 70. let. Mobutu v Zaire či Kérékou v Beninu se pokusili legitimovat svou moc vytvořením mobilizačních politických stran.

Vojenská oligarchie

Vojenská oligarchie je výlučně neopatrimoniální vládou. Volby jsou velmi řídké či zakázané, všechny rozhodnutí jsou prováděny úzkou elitou za zavřenými dveřmi. Systém obvykle prezentuje jednoho vůdce, ale rozhodnutí je zpravidla kolektivní (vojenská vláda, junta, výbor), často zahrnuje i civilní poradce. Výkon politických rozhodnutí je obvykle zabezpečován profesionální civilní nebo vojenskou byrokracií. Vojenské oligarchie jsou obvykle vedeny mladší generací armádních důstojníků, kteří stáli zejména u převratů v 70. a 80. letech. Armáda zaujímá v politice výraznější postavení ve společnosti než v plebiscitním one-party state. Politická činnost je většinou omezena (nekonají se volby), politické strany a společenské organizace jsou obvykle zakázány. V některých radikálních režimech (Burkina Faso, Kongo) jsou vytvářeny lidové výbory, které mají za úkol šířit rozhodnutí a podporu armády. Vojenští oligarchové se často opírají o populistickou ideologii, ale jejich vláda neusiluje o přímou a masovou participaci obyvatelstva, někdy slibují přechod k civilní vládě. Většina vojenských oligarchů vyjadřuje nechuť k politikům a politice. Typické příklady vojenské oligarchie jsou např. Jerry Rawlings v Ghaně (1981-1992) či Ibrahim Babangida v Nigérii (1985-1993).

Kompetitivní one-party systém

Tato varianta politického režimu není příliš obvyklá, ale někdy se v africkém prostoru objevuje. Na rozdíl od vojenské oligarchie a plebiscitního one-party systému se liší určitou tolerancí v omezené politické soutěži jak mezi obyvatelstvem, tak mezi elitami (Tanzánie, Keňa). Volby v těchto neopatrimoniálních režimech umožňují více kandidátů ve stranických primárkách nebo při parlamentních volbách. Voliči mají omezenou volbu mezi kandidáty na jednotné oficiální stranické kandidátce. Více podporování kandidátů se obvykle objevují dohromady s vůdcem strany či jsou uvedeni na vyšších místech kandidátky, ale ne vždy to je zárukou jejich zvolení. Politické elity často usilují o depolitizaci společnosti a manipulaci s volebními pravidly, nicméně voliči jsou povzbuzeni možností určité volby, což se odráží i v poměrně vysoké volební účasti. Tyto režimy jsou více stabilní, nedochází v nich k tolika vojenským převratům. Typickými příklady jsou např. režimy K. Kaundy v Zambii či Houphouëta-Boigny v Pobřeží slonoviny. Ve zmíněné Keni a Tanzánii pevně zakotvené a institucionalizované politické strany jsou politicky poměrně zabezpečené. Určitý stupeň pluralismu je tolerován, takže opoziční politické strany a politici mohou opatrně operovat na okraji společnosti, působit v tisku a mezi společenskými organizacemi, aniž by ohrozili vedoucí postavení vládnoucí politické strany.

Osadnické oligarchie

Osadnické oligarchie nenavazují na obvyklé neopatrimoniální vládu, místo čeho prosazují a opírají se o byrokraticko-autoritářské režimy vytvořené Evropany v této části světa, kteří převzali de facto kontrolu státu. Osadnické režimy nepředstavují demokratické režimy, protože popírají politická práva etnických většin, obvykle omezením jejich volebního práva a bezpečnostními opatřeními, které jsou zabezpečeny represivními složkami státu. Nicméně v mikroprostoru osadnického režimu (běložského) vzniká unikátní demokratický systém se svobodnými volbami, volenými orgány, výměnou politických elit, loajální opozicí, nezávislými soudy a se

svobodou tisku. Takže na jedné straně dovolují široké politické soutěžení, ale na straně druhé omezují politickou participaci. (Jižní Afrika, Namíbie, Rhodésie)

Vícestranické systémy

Vícestranické systémy disponují s relativně vysokou účastí a soutěživostí. V těchto politických režimech voliči disponují plným volebním právem a rovností před zákonem, pluralita politických stran jim umožňuje účast ve volbách a možnost projevit odlišné politické názory a programy. Charakteristickým rysem je poměrná slabost opozičních stran, zastrasování opozičních stoupců úřadující vládou, udržení se předchozích politických elit. Klasické příklady jsou Botswana, Senegal, Zimbabwe (do roku 1995). Tyto režimy nejsou plně demokratické a zejména při nedůsledné kontrole často směřují k neopatriomonilání vládě.

Závěr

Problematika afrických politických režimů (historických a současných forem) není dostatečně probádaným tématem, doposud chybí přesnější vědecká klasifikace (typologie) všech historických typů po získání nezávislosti. Tuto klasifikaci musí předcházet jasné stanovení základních kritérií a charakteristických rysů. Základní otázkou je i použití obecných typologií (J. Linz), či vytvářené vlastních klasifikací. Ukazuje se, že obecné typologie jsou pro africké politické režimy moc všeobecné a při velkém počtu afrických zemí a různých vývojových etap se od sebe např. výrazně liší různé vojensko-byrokratické režimy, které Linz všechny řadí do jedné kategorie. Taktéž základní rozdělení politických režimů na demokratické a nedemokratické v Africe je zpochybnitelné v souvislosti s teoriemi tzv. hybridní demokracie (neliberální, defektní, elektorální, delegativní atd.).

Politické režimy vyžadují další hluboký výzkum, vědeckou analýzu historických fází jednotlivých afrických režimů, jejich rozčlenění a zobecnění.